

СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ БЕЗЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Руденко Т. А., Гаврилова І. М.
Національний аерокосмічний університет
імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Статтю присвячено висвітленню однієї з актуальних проблем у перекладознавстві, про що свідчить підвищений інтерес багатьох мовознавців до неї, – перекладу безеквівалентної лексики в німецькій мові. Дефіновано поняття «слова-лакуни» та «безеквівалентна лексика» з урахуванням праць багатьох вчених. Водночас зауважено, що в лінгвістиці немає одностайності стосовно цього питання. Різні вчені трактують термін «безеквівалентна лексика» по-різному. Випрацьовано робоче визначення, згідно з яким, безеквівалентна лексика – поняття, предмети та явища, які є в мові оригіналу і не мають ні часткових, ні повних еквівалентів у мові перекладу.

Проведено детальний аналіз німецьких слів-лакун з різноманітних джерел, зокрема публіцистичних німецькомовних статей та онлайн-словників. Автори зосереджують особливу увагу на можливих способах перекладу слів-лакун та на проблемах, які можуть виникнути під час перекладу.

З опертям на класифікації, запропоновані різними мовознавцями, зроблено спробу надати єдину класифікацію безеквівалентної лексики. Її складниками є: слова-реалії; власні та географічні назви; випадкові та абсолютні лакуни і тимчасово безеквівалентні лексичні одиниці.

Проаналізовано лексичні трансформації, за допомогою яких можна досягти найбільшої еквівалентності перекладу. З'ясовано, що серед різних відомих способів перекладу безеквівалентно-лексичних одиниць найбільш продуктивними є: транскрипція/транслітерація, описовий переклад, калькування та дослівний переклад (уподібнення). Зауважено також, що правильності і точності перекладу текстів з безеквівалентною лексикою здебільшого досягають комбінуванням цих прийомів перекладу.

Окреслено причини постання проблеми перекладу слів-лакун. Однією з основних вважають відсутність відповідника в мові перекладу, позаяк в народі, на мову якого перекладають, немає відповідного предмета або явища, яке позначає це слово, що, своєю чергою, ускладнює вираження разом із семантикою лексичної одиниці її національно-історичного забарвлення.

Ключові слова: перекладознавство, слова-лакуни, безеквівалентна лексика, слова-реалії, проблема перекладу, відповідник.

Rudenko T. A., Gavrylova I. M. The specificity of translation of non-equivalent vocabulary in the German language. The article highlights the main problem in translation studies – the translation of non-equivalent vocabulary in German. It was caused by the increased interest of many linguists. The concepts of “lacuna-words” and “non-equivalent vocabulary” are analyzed by taking into account the works of many scientists. We have come to the conclusion that in linguistics there is no single and precise concept that defines equivalence. Different scholars treat the term “non-equivalent” differently. Thus, we have come to the conclusion that non-equivalent vocabulary includes concepts, objects and phenomena that are in the original language and have neither partial nor complete equivalents in the target language.

A detailed analysis of German lacuna words was conducted from a variety of sources: publicistic German articles and online dictionaries. The authors focus their attention on possible ways of translating lacuna words and on problems that may arise during translation.

Based on the classifications offered by different linguists, we made an attempt to provide a single classification of non-equivalent vocabulary. We have attributed the following components to the non-equivalent vocabulary: words-realias; proper and geographical names; random and absolute lacunas and temporally non-equivalent lexical units.

The lexical transformations are analyzed to achieve the greatest equivalence of translation. There are currently different ways of translating non-equivalent lexical units. We have found that the most common methods of translating non-equivalent vocabulary are the following: transcription / transliteration, descriptive translation, calquing and word-for-word translation.

The correctness and accuracy of the translation of texts with non-equivalent vocabulary depends on correctly selected translation methods. However, in most cases, when dealing with non-equivalent lexical units, it is necessary to combine these translation techniques.

Among the problems of lacuna words translation we have identified: the complete absence of a correspondent in the target language because people have no object or phenomenon that denotes this word and so, it is difficult convey with the semantics of the lexical unit its national-historical color.

Key words: translation studies, lacuna words, non-equivalent vocabulary, words-realias, translation problem, correspondent.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. На сьогодні перекладознавство відіграє важливу роль в культурному розвитку суспільства. Багато дослідників вивчали взаємозв'язок мови та культури. За допомогою міжмовної комунікації відбувається обмін інформацією, людство знайомиться з новими традиціями, поняттями, науково-технічними досягненнями, які не є характерними для іншого народу. Такі лексичні одиниці у перекладознавстві називають безеквівалентною лексикою. При перекладі їх нерідко можуть виникати складнощі. Актуальність статті зумовлено підвищенням інтересом багатьох мовознавців до способів можливого перекладу безеквівалентної лексики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над проблемами перекладу безеквівалентно-лексичних одиниць працювало багато мовознавців, серед них С. П. Влахов, С. І. Флорін, Л. С. Бархударов, Л. К. Латишев, А. О. Іванов. Вони повністю зосередили свою увагу саме на класифікації та пошуку рішень для вдалого перекладу безеквівалентної лексики. Проте, незважаючи на значну кількість праць, присвячених вивченню безеквівалентної лексики, проблема її перекладу і далі залишається ще не повністю дослідженою в перекладознавстві.

Формулювання мети та і завдань статті. Мета статті полягає в детальному аналізі безеквівалентної лексики, визначенні основних способів її перекладу, а також у з'ясуванні, які саме проблеми можуть виникнути під час перекладу.

Мета зумовлює необхідність виконання таких завдань:

1. Дослідити теоретичний матеріал із зазначеної теми та проаналізувати поняття безеквівалентної лексики у працях багатьох вчених.

2. Надати єдину класифікацію безеквівалентної лексики з урахуванням аналізу класифікацій різних мовознавців.

3. Проаналізувати лексичні трансформації, за допомогою яких можна досягти найбільшої еквівалентності перекладу.

4. Визначити частоту використання того чи іншого способу перекладу.

5. З'ясувати головні проблеми перекладу безеквівалентної лексики, з якими може зіткнутися перекладач.

Виклад основного матеріалу дослідження. Явище безеквівалентності як неможливість знайти відповідник до слова трапляється відносно рідко у перекладознавстві. Воно виникає, коли слово у мові оригіналу означає місцеве явище, якому немає відповідника у побуті та поняттях іншого народу [4, 201]. Проте наразі існує проблема, пов'язана з перекладом таких елементів, які не мають еквівалента та аналога в мові перекладу. Такі слова зазвичай належать до місцевого колориту – на позначення явищ, понять та предметів. У мові оригіналу за допомогою подібної лексики називають предмети та поняття побуту, культури, соціальний устрій тільки одного народу. Оскільки таких понять немає в іншого народу, відповідно немає і слів, що вони означають. Таким чином, лексику, яка не має еквівалентів в іншій мові, і називають безеквівалентною [7, 95–96].

Одним із перших учених, який у перекладознавстві використав термін «безеквівалентна лексика», був Г. В. Шатков. У дисертації, присвяченій питанням перекладу російської безеквівалентної лексики на норвезьку мову, він дав визначення, згідно з яким, це «слово або одне з його значень (пряме або переносне), що не має в даній історичній період «готового» точного відповідника в лексиці іншої мови». За його словами, безеквівалентність – це «повна або часткова відсутність слів-еквівалентів однієї мови в словниковому складі іншої мови» [6, 7].

Останнім часом вивченню безеквівалентної лексики та реалій приділяється велика увага теоретиками та практиками перекладу. У працях багатьох лінгвістів, таких як Г. В. Чернов, Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров, які порушують проблеми перекладу та мови, трапляється термін «безеквівалентна лексика». Матеріалом їх дослідження слугували реалії як основний складовий компонент безеквівалентної лексики.

Наприклад, мовознавець Г. В. Чернов стверджував, що під терміном безеквівалентної лексики розуміє «відсутність еквівалента всіх або одного зі значень лексичної одиниці у словниковому складі мови перекладу» [5, 3].

На думку мовознавців Є. М. Верещагіна та В. Г. Костомарова, безеквівалентна лексика – це «слова, що служать для вираження понять, відсутніх в іншій культурі і іншій мові, слова, що відносяться до культурних елементів, характерних тільки для культури А і відсутні в культурі Б, а також слова, що не мають перекладу іншою мовою, одним словом, що не мають еквівалентів за межами мови, до якої вони належать» [2, 95].

Теоретик В. Н. Крупнов стверджує, що безеквівалентна лексика це – «слова і словосполучення, які позначають предмети, процеси і явища, які на даному етапі розвитку перекладу не мають в ньому еквівалентів» [1, 94].

Проте болгарські вчені С. П. Влахов і С. І. Флорін доводять, що безеквівалентну лексику не можна віднести до реалій, оскільки їх не можна назвати носіями колориту країни чи народу вихідної мови; вони надають лише екзотичний відтінок мови-переймача. Науковці виділяють реалії як «слова і вирази, які називають предмети, явища, об'єкти, характерні для життя, побуту, культури, соціального розвитку одного народу і малознайомі або чужі іншому народу, виражають національний і (або) тимчасовий колорит, що не мають, як правило, точних відповідників в іншій мові і потребують особливого підходу при перекладі» [3, 59–60].

Науковець В. М. Манакін, погоджуючись з деякими твердженнями С. Влахова та С. Флоріна, зазначає, що безеквівалентна лексика – це «слова, що не мають однослівних еквівалентів у іншій мові, і слова-реалії як частина безеквівалентної лексики, які служать для позначення відсутніх в інших національних культурах предметів, а також понять, пов'язаних з ними» [4, 166–167].

З точки зору інших дослідників, безеквівалентна лексика включає в себе екзотизми, тобто «реалії», тимчасово безеквівалентні терміни, випадкові без-

еквіваленти, що утворилися внаслідок своєрідного членування мовних картин світу, та структурні екзотизми.

Серед безеквівалентних одиниць можна виділити граматичні та лексичні одиниці. У нашому дослідженні ми зосередили увагу на лексичні безеквівалентні одиниці, тому що саме вони становлять численну групу безеквівалентної лексики. Окрім цього, лексична безеквівалентність також обумовлена дещо іншим баченням світу різними культурними і етнічними спільнотами.

У сучасній лінгвістичній літературі існують різні класифікації безеквівалентної лексики. Проаналізувавши їх, ми випрацювали загальну класифікацію та встановили, що більшість мовознавців і лінгвістів до безеквівалентної лексики відносять передусім:

а) слова-реалії, тобто ті слова, які означають предмети, поняття та ситуації, які не існують в практичному досвіді людей, котрі говорять іноземною мовою, напр.: укр. «свита» (довгий селянський кітель в українців) – нім. *“Langer Bauernkittel der Ukrainer”*; укр. «Інститут Гердера» – нім. *“das Herder-Institut”*, укр. «комір сорочки» – нім. *“der Schillerkragen”*;

б) власні та географічні назви, напр.: укр. «острови Халліген» – нім. *“die Hallig”*; укр. «Рудні гори» – нім. *“das Erzgebirge”*; укр. «Музей Брандхорста» – нім. *“Museum Brandhorst”*;

в) абсолютні лакуни, тобто коли у мові взагалі не існує однослівного еквівалента, напр.: укр. «(щось) налагоджувати» – нім. *“(etw) in Gang bringen”*; укр. «дитяча книжка з малюнками» – нім. *“das Bilderbuch”*; укр. «навмання» – нім. *“auf gut Glück”*;

г) випадкові лакуни, тобто ті одиниці словника однієї з мов, до яких з певних причин (не завжди зрозумілим) немає відповідників в лексичному складі (у вигляді слів або стійких словосполучень) іншої мови, напр.: укр. «доба» – нім. *“24 Stunden, Tag und Nacht”*; укр. «бабуся та дідусь» – нім. *“die Großeltern”*; укр. «порушник; той, хто ухляється від з'явлення до суду» – нім. *“der Verletzer”*; *Geschwister* – укр. «брат і сестра / брати й сестри»;

д) тимчасові безеквівалентні одиниці. Ці одиниці споріднені зі словами реаліями. Їх безеквівалентність спричинено нерівномірним розповсюдженням досягнень у галузі науки, техніки та соціальної сфери, унаслідок чого такі лексичні одиниці можуть тривалий час існувати в практичному досвіді носіїв мови оригіналу і бути не знайомими носіям мови перекладу, напр.: укр. «людина, яка проводить політику розколу» – нім. *“Schpaltungspolitiker”*.

У сучасній практиці перекладу відомо багато різноманітних способів перекладу лексичної одиниці, особливо якщо вона не має еквівалента в мові, на яку перекладають. Мовознавці розрізняють певні перекладацькі трансформації, за допомогою яких у практиці перекладу можна віднайти найбільш влучний еквівалент. У нашому дослідженні ми розглянемо саме лексичні трансформації як найбільш вживаний спосіб перекладу безеквівалентних лексичних одиниць.

Транслітерація полягає у використанні перекладацького еквівалента, який є відтворенням його

літер в письмовому перекладі, а в усному – згідно з усіма фонетичними правилами. Транслітерація – графічне відтворення іншомовного слова за допомогою літер алфавіту. По суті це запозичення іноземного слова. Саме цей спосіб доречний тоді, коли в мові перекладу відсутній еквівалент. Не варто ним користуватися, коли є аналог.

Зазвичай транслітеруються слова, які давно вже запозичені та є в словниках, напр.: *юнкер, канцлер, фрейлін, морген* і т.д. Такі слова транслітеруються повністю, тобто ці німецькі слова без змін перекладаються на українську мову.

Прикладами можуть слугувати слова із німецького онлайн-словника DUDEN [8]: *der Herzog – герцог; der Kanzler – канцлер; der Skat – скат*.

Транскрипція – запис іншомовного слова за допомогою букв з урахуванням вимови іншої мови, тобто відтворення звукової форми слова.

Під час дослідження було з'ясовано, що більшість слів у німецькій мові, які відносяться до географічних назв, антропонімів, топонімів, назв журналів та газет, фільмів, а також організацій та компаній, транслітеруються. Наприклад: *Die Strasse führt zum Döllnsee – Ця дорога веде до озера Дьольнзее. Sri Lanka bietet einen Mix aus Kultur, Strand und Aktivitäten – Острів Шрі-Ланка пропонує поєднання культури, пляжу та розважальних заходів*.

Калькування – спосіб дослівного (буквального) перекладу лексичних лакун, який дозволяє перекласти їх зі збереженням семантики слова. Мета цього прийому полягає у перекладі лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин – морфем чи слів (якщо це стійке словосполучення) їх лексичними відповідниками в мові перекладу. Цей спосіб застосовується, коли реалія не підлягає обов'язковій транслітерації і коли переклад повністю передає зміст реалій.

Поява кальок в мові зумовлена пуристичними тенденціями, боротьбою за чистоту рідної мови.

За допомогою словотворчого калькування утворюється нова лексична одиниця з матеріалу рідної мови під впливом іноземного слова.

Таким чином, калькування допомагає створити нову одиницю, яка до деталей копіює структуру вихідної лексичної одиниці. Проілюструємо це на наступних прикладах. Подані нижче лексичні одиниці були відібрані із онлайн-словника OWID та перекладені українською мовою: *der Wolkenkratzer – хмарочос; der Jugendsenator – сенатор у справах молоді; die Museumsinsel – острів музеїв (у Берліні); die Kristallnacht – кришталева ніч*.

Іноді складне слово може утворюватися у результаті калькування словосполучення, наприклад: *order of the day (англ.)- die Tagesordnung(нім.) – розпорядок дня; der Bundesspräsident – федеральний президент*.

Нами було встановлено, що калькування є одним із способів виникнення синонімів у лексичному складі мови. Це явище виникає за рахунок зовнішніх та внутрішніх факторів. До зовнішніх можна віднести: науково-технічний прогрес, розширення міжнародних контактів, спеціалізація професійної діяльності людини. Серед внутрішніх причин

ми виділили: тенденція до слів-табу, евфемізмів, які викликані соціальними причинами. Прикладами можуть слугувати такі слова із онлайн-словника DUDEN: *das Neurotoxin – das Nervengift – нейротоксин; die Subdivision – die Unterteilung – підрозділ; die Retrospektive – die Rückschau – ретроспектива* [8].

У багатьох випадках калькування супроводжується зміною порядку калькованих елементів, напр.: *der Riesen-Trägerrakete – ракета-носій великої потужності*.

Іноді калькування поєднується з транскрипцією (чи з транслітерацією). Розглянемо це на прикладі: *die Geschäftsbank – комерційний банк*.

Серед недоліків цього способу перекладу безеквівалентних лексичних одиниць ми можемо визначити те, що не завжди читач може зрозуміти слово, яке перекладене способом калькування. Під час перекладу перекладач застосовує різноманітні трансформації, такі як: зміна відмінкових закінчень, кількість слів або словосполучень, порядку слів у реченні.

Описовий, або пояснювальний, переклад застосовується для передачі безеквівалентної одиниці за допомогою розгорнутого пояснення. Його застосовують у тому випадку, коли жоден із розглянутих способів передачі слів-реалій не задовольняє переклад. Є деякі вимоги до застосування саме описового перекладу. Серед них: опис лексичної одиниці не повинен бути занадто поширеним; переклад повинен найточніше наблизитись до мови оригіналу та відбивати зміст позначеного неологізмом поняття; синтаксична структура словосполучення не повинна бути надто складною.

При використанні описового перекладу розкривається зміст реалії, напр.: *die Ankerwährung – (досл. якорна валюта) – стабільна валюта держави, союзу держав, до якої прив'язують національні валюти інших країн*.

Під час дослідження з'ясовано, що більшість слів-реалій, які стосуються побуту, культурного життя, термінів, унікальних об'єктів, перекладаються за допомогою описового перекладу. Проілюструємо це на наведених далі прикладах: *der Eintopf – айнтонф (густий суп з м'ясом та овочами); die Mettwurst – метвурст (копчена ковбаса з нежирного м'яса); die Praline – шоколадна цукерка з начинкою*.

Недоліком описового перекладу є його красномовність. Саме тому цей спосіб перекладу застосовується там, де можна використати коротке пояснення.

Для цього способу перекладу характерно встановлення відношення еквівалентності між словом оригіналу, яке передає видове поняття-реалію, і словом мови перекладу, яке називає відповідне родове поняття, або навпаки, напр.: *das Land-земля (назва адміністративного поділу в Німеччині)*. Дослівно перекладено: *das Dritte Reich – «Третій рейх»; die Volkskammer – «Народна палата»*.

На практиці перекладу цей спосіб супроводжується додаванням слова або словосполучення: *der Polterabend – вечірка напередодні вінчання*.

Слід бути дуже уважним під час дослівного перекладу, оскільки він може спричинити змістові помилки, напр.: *die höhere Schule – (повна) середня школа (а не вища школа); Sant Nikolaus – Дід Мороз (а не Санта Клаус)*.

Таким чином, до перекладу слів-реалій необхідно підходити дуже обережно, з урахуванням жанру тексту. Наприклад, у текстах художньої літератури, казках, які відображають національну культуру народу, розповідях про подорожі, безеквівалентно-лексичні одиниці слід передавати найбільш максимально в перекладі. В інших текстах можна застосувати дослівний переклад лексичної одиниці. Це буде залежати від завдання, яке стоїть перед перекладачем.

Під час перекладу поданих безеквівалентних лексичних одиниць ми стикнулися з тим, що в деяких випадках перекладач не в змозі досягти максимальної еквівалентності перекладу. Ці складнощі спричинені кількома чинниками. Передусім це відсутність аналога в мові перекладу, через те що предмет або об'єкт повністю відсутній у носіїв мови оригіналу. Проте повна його відсутність зовсім не означає, що цю лексичну одиницю не можна перекласти. Саме для того, аби уникнути цієї проблеми, ми застосували такий спосіб перекладу, як описовий. Індивідуальний підхід до перекладу безеквівалентної лексичної одиниці є чи найважливішим аспектом вдалого перекладу. Це означає, що перекладач повинен визначити функцію безеквівалентної лексики в контексті та відшукати еквівалент для її адекватного відтворення.

Окрім цього, ми з'ясували, що перекладач мусить звертати особливу увагу на культурологічний, мовний та психологічний чинники. Культурологічний є найважливішим фактором у перекладознавстві, оскільки під час перекладу взаємодіють не тільки дві мови, а й дві культури. І головним завданням перекладача залишається не тільки донести зміст тексту, а й проінформувати про концепти нової культури за допомогою оптимального варіанту перекладу.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, доходимо висновку, що вивчення способів перекладу безеквівалентних лексичних одиниць залишається актуальною проблемою у сучасному перекладознавстві. З урахуванням постійної варіативності при виборі (залежно від ситуації) способу перекладу та його мети вважаємо, що практична цінність проведеного дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для подальшої обробки посібників та для підготовки перекладачів німецької та української мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод : Вопросы общей и частной теории перевода. Москва : Международные отношения, 1975. 240 с.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Изд. 4-е. перераб. и доп. Москва : Русский язык, 1990. 246 с.
3. Влахов С. П., Флорин С. И. Непереводимое в переводе. Москва : Международные отношения, 1980. 352 с.
4. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. Москва : Высшая школа, 1983. 303 с.
5. Чернов Г. В. Вопросы перевода русской безэквивалентной лексики на английский язык : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04. Москва, 1958. 24 с.
6. Шатков Г. В. Перевод русской безэквивалентной лексики на норвежский язык (на материале норвежских переводов русской общественно-политической литературы) : дисс. на соиск. науч. степени канд. филол. наук : 10.02.20. Москва : ВИИЯ, 1952. 205 с.
7. Шерматова Ш. М. Безэквивалентная лексика в теории перевода : веб-сайт. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bezekvivalentnaya-leksika-v-teorii-perevoda>

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

8. DUDEN online-wörterbuch : веб-сайт. URL: <https://www.duden.de/> (дата звернення: 20.09. 2019).